

A székelyföldi falurendtartásokról ¹

Varga Anna

*„a szép harmónia s concordia megtartassék, mellyel a kicsin dolog is nagyra nevededik.”
(Márkusfalva constitutiója, 1772)*

„Mint egy balladának, olyan szigorú a formája ennek az életnek. De emberi számítás szerint legalább biztos, megtartó és erős.” Tamási Áron a székely szokásrendről.

Bevezetés

A természet vizsgálata során megtapasztalhatjuk a közösségek *adott-eredendő-önfenntartó* rendezettségét, amelyet a környezet nyújtotta feltételek és a közösség tagjai együttesen alakítanak ki ... Az emberi közösségeknél sincs ez máshogy. A világ minden tájáról számtalan forrás áll rendelkezésre az önfenntartó életmódot folytató, falusi közösségek rendtartásairól.

A táj adta lehetőségek teljességgel való használatára törekedett és kényszerült a régi ember, igyekezve, hogy a táj a jövőben is élhető maradjon. Ez a tudat és a táj nyújtotta lehetőségek alakították ki a közösségi-rendtartást, ami az élet minden területére kiterjedt: a falugyűlés rendjére, a falu tisztségeire, az utakra, a hidakra, a falu tisztaságára, a belső telkekre, az erdőre, a legelőre, a tűzoltásra, a szántóra, a határkőre, a munka rendjére, az árvakra-özvegyekre, a jövevényekre, a veszekedésre, a vásárra, az alkura, a zálogba adásra, a tolvajságra, verekedésre, a kovácsra, molnárra, téglavetőre, az ünnepre...

Gazdasági alapját a közösen birtokolt földterület, társadalmi alapját pedig a faluba, nemzetségbe (tízesekbe) ágyazódó nagycsalád jelenti.

A falurend több évszázadon keresztül alakult ki és alkalmazkodott az adott kor követelményeihez. Konkrét eredetüket nehezen lehet megmagyarázni, elvész a múltban, a szokásjogban. Egykor az egész országra jellemzőek voltak a falurendtartások.

A Kárpát-medencében legteljesebben fennmaradt és egyben a leghíresebb faluközösségi rendtartások, a székely rendtartások. Ez a Székelyföldön mai napig fennmaradt faluközösségi életformának és többek között Imreh István erdélyi történész munkásságának köszönhető.

A székely falutörvények használatának története napjainkig

Az egykori magyar jogrendszer alapját adó, szokásjogon alapuló törvények „időtlen idők” óta az emberek tudatában és használatában éltek. Werbőczy

¹ Megjelent a következő kiadványban: Molnár Zs., Szabó A., Ruprecht E., Varga A., Pándi I. (szerk.) (2007): A IX. MÉTA-TÚRA túravezető füzet. Kézirat, MTA ÖBKI, Vácrátót.

Hármaskönyve (1514) erősíti meg az országban a szokásjog uralmát és jogszerűségét: „*valamint a jobbágyok állapota, úgy a törvényes szokás is sokféle, amelyet a helyek a régi gyakorlatához képest kell megtartani.*” Az első írásos formában fennmaradt falutörvény, az 1581-ből származó gyergyóújfalusi falutörvény. Az 1600-as évektől kezdődően egyre inkább elterjed, hogy a törvény megerősítésének céljából írásban rögzítik a közösségre vonatkozó rendet.

A törvények használata egészen az 1800-as évek végéig nem változott meg. A székely falvakat legsúlyosabban az 1871-es arányosítási törvény érte, az önfenntartó falvak gazdasági alapját szétrombolták: egykori erdeiket, legelőiket elveszítették, sok esetben a falu lakosai teljesen nincstelenné váltak. Ennek következtében hatalmas mértékű elvándorlás indult meg a Székelyföldről, amely a falu társadalmi és erkölcsi alapját képző nagycsaládok és a közösségek folytonosságát törte össze.

A XIX-XX. század fordulóján, a régi rendhez szokott emberek a régi faluközösségi birtokoláshoz hasonló rendszert, a közbirtokosságokat hozták létre. A közbirtokosság, a falu legelőjéért és erdejéért, közösen birtokolt területéért felelő társaság. A közbirtokossági területek használata az arányjog alapján történik. A közbirtokosságok az egykori falutörvények alapján hozták létre az erdő és legelő rendhasználatukat. Fontos hangsúlyozni, hogy a közbirtokosság kizárólagosan gazdasági alapú szervezet, és a falutörvények egykori erkölcsi és szociális törvényei ezután hivatalos formában nem élednek újjá.

Működésüket a kommunizmus *szűneteltette*. 1947-ben hozták létre a *kollektíveket*, a tsz-eket. A kommunizmus ideje alatt történt céltudatos romániai vidékrombolások erősen meggyengítettek a faluközösségeket.

Garda Dezső történész és országgyűlési képviselő közbenjárásának köszönhetően 2000-ben újra alakultak - a visszakapott erdőket és legelőterületeket összefogó - a XX. század eleihez hasonló közbirtokosságok. Ma működésüket erősen meghatározza a közbirtokossági elnök és a falu lakosainak tenni akarása is. Több faluban is említették, hogy hiába van a hivatalos legelőrendtartásban benne a legelő tisztítása, nem úgy van, mint régen. „Nem törődnek vele, nem tisztítják olyan rendszerességgel, ahogy régen tették.”

Emellett sok faluban a közbirtokosságok egy új feladatot is ellátnak, a térségfejlesztési munkákban való aktív részvételt.

Erkölcsi rendtartás fennmaradásáról... az elvándorlás, a tudatos falurombolás, az előregedett, elszegényedett, elnéptelenedő falvakban hivatalosan nem is, de a szokásban - még amennyi lehetett - megőrződött a közösségi felelősségvállalásból. Az egykori szokások sok helyen mára szinte teljesen eltűntek, ellenben vannak reményt adó példák is - a fürdőépítő kalákamozgalom.

Tavaly mesélték, hogy az egyik faluban lopott valaki és rajtakapták. A tolvajt a *régi rend-szokás* szerint az egész faluközösség előtti megszégyenüléssel büntették meg azzal, hogy a nyakába akasztották az ellopott tárgyat és végighajtották a falun...

A falutörvények - a természetvédelem fényében (részletek Imreh István és Vásárhelyi Judit írásából)

Imreh István így jellemzi a székely (ökológiai szemléletű) embert:
„Élete letűnt századokba nyúlik vissza és önmagát is eljövendő évtizedekbe, századokba, utódainak jövődjébe építi bele. Ebből következik, hogy mértéktartóvá, gondossá, magát és mászt korlátozóvá válik, mert nem csupán a józan esze, napi érdeke és haszna sarkallja, hanem a letűnt és eljövendő nemzedékekkel szembeni sok-sok kötelezettsége is meghatározóan munkál benne.”

„A falutörvények artikulusai nem vonatkoznak minden esetben konkrét természeti-környezeti tényekre, együttesük azonban megteremti azt a rendezettséget, amelyben nem az önkény, a szabadosság, hanem a norma, a törvény az uralkodó.” (Imreh)

„A fenntarthatóság társadalmi feltétele: szabadságvágy és autonómiaigény” (Vásárhelyi – Imreh István alapján)

A falvak rendtartásának fontos alapját képezi a falu lakosságának önrendelkezése, a földesúrtól nem függő szabad lakosság többsége. A falu bírát, vezetőit, törvényeit kizárólagosan a falu lakosai választották meg. A szabad parasztok aránya a XV. századtól apad. 1767-ben a vármegyékben a lakosság 2,13 %, a Partiumban 3,08 %, a székely székekben 44,68, a szász székekben 61,98 % volt a szabad paraszt. A falu törvényileg is védte önrendelkezését: szabályozta, hogy milyen ügyekkel mehet falun-kívülre a közösség tagja.

„*Senki három forint érő dologért székre ne menjen perelni, sem jobbágy is ura eleibe, hanem itt az falu előtt indítassék meg minden dolog elsőben, s csak azt a dolgot utalják feljebbvitelre, akik arra valóak lesznek.*” (Az udvarhelyszéki Szentmihály falutörvénye, 1663)

„Az ökológiailag fenntartható erőforrásgazdálkodás” (Vásárhelyi – Imreh István alapján)

Földközösség

Hajdan közös volt a szántó, a családok nyílhúzással osztották meg: az egy családra jutó földet nyílnak hívták (egyedülálló nem kaphatott nyilat), a falu közös szántóját nyilas földnek. A közföld művelése kötelező volt. A szabad foglalás módját továbbörökítő rendtartásban benne foglaltatik a tulajdon és a munka, a termőföld és az ember régi összekapcsolódása.

1848 előtt a földművelők fele szabad székely, akik a földesúrral szemben őrizték a földközösséget. 1795-ben az erdélyi főkormányshoz felhívására az aranyosszékiek nem akarnak „végleges határosztályról” tudni: a földet nem tekintik örökös, örökíthető tulajdonnak, csak jogosultságnak, évenként (nyílhúzással) változó életlehetőségnek. 1761-ben a felvinciek *facultásuk*-hoz, igaerejükhöz, a marhaszámhoz mérten osztották a város földjét, vagyis az használta a földet, olyan mértékben, aki és amennyire meg tudta művelni. „*Abogyan meg tudja dolgozni, úgy élheti.*” „*Aki művelni elégtelen vagy henye lenne...azonnal más...szorgalmatosnak birtokába jusson.*”

Földhasználat

A székely vagyonszövetség tagjai, a fundussal rendelkezők, kénytelenek egyszersmind a termelői logikából adódóan a termelési organizmus részeseként élni, alávetni magukat az agrárrendtartásnak. A nyílföldeken is csak egyszerre arathattak például, mivel aratás után a tarló már nem volt „tilalmas” s legelő marhának, ezért aki még nem aratta le a sajátját, kárt szenvedett. Gondosan ügyeltek a legeltetés rendjére: a hosszú fűvet igénylő szarvasmarha legelt elől, utána a lovak, akik még a rövid fűvön is legelhettek, s legvégül még a juhok is jóllakhattak. A rendszerben kezelt zöldtömeget védi a közösség, akinek nincs fundusa, abból ki van zárva. A különféle funkciók (határ, legelő, vetés, mező, gyepű stb..) számára külön kertek létesítése még nem tette szükségtelemmé a határ őrzését és a határpásztorság felállítását. Sokhelyütt fellelhető az a szabály, hogy „napfeljövele előtt vagy vacsora/napszállat után” már senki ne mozogjon a határban, különben súlyos következményekkel kellett szembenéznie.

Talaj

A talajvédelem legfőbb nagy intézménye a két-háromnyomásos gazdálkodás, az ugar, a parlag megtartása. Az ilyen rendelkezéseknek se szeri, se száma. A parlagoló gazdálkodás az irtásföldet 5-10 évig használja, azután felhagy vele, noha oltalmazza azokat, hogy be ne bokrosodjanak, az „*erdő fel ne vegye*”.

Víz

A közösség tagjainak ki kell venniük a részüket a csordakutak és itatóhelyek, a köpük rendben tartásából. Ugyanígy az árterület szabályozása nagy munkát ad, házanként kell részt venni a vízvezető árkok, töltések, gátak, sáncok karbantartásában.

Csikkozmás megyéjének törvénye, 1608: „Az egész megye közönségesen köteles arra, hogy minden esztendőben az megyehát mellett járó folyóvíznek az árkat ássák és tisztítsák, elkezdvén a Tekerésben, a pap szénafevének felső végén, alá a nemzetes Henter Bendek uram kertéig Kozmásfalva végénél (a Lestyánok kerti nem értvén hozzá, melyet magok a Lestyánok tartoznak tartani, ásni, tisztítani).”

Környezet tisztasága

Kézdivásárhely melletti Hilibfalva 1829-es rendtartásából:

„A falu közönséges élő folyóvizéhez sertéspaját, kenderáztató tót, úgy, hogy belé és kifollyon belőle, csinálni nem szabad kemény büntetés alatt és azon épületnek elrontás alatt. Úgy az falu utcáira szemetet és egyéb gázságot kihányi kemény büntetés alatt nem szabad. Az is hozzá értendő, hogy senkinek az vízben mosni semmiféle burkát vagy egyébbet nem szabad.”

Erdő

„Az erdőnek a régi székely nép életében igen nagy szerep jutott. A székely székek lakói az erdőket terv szerint használták, minden eresztékében kimunkált, évszázadokon átépülő, csiszolódó normák szerint éltek erdeiket. Ily módon teremtették meg a feudalizmus kori népi erdészeti kultúrának azokat a formáit, amelyek a felvilágosult abszolutizmus erdőóvó rendelkezéseivel egybevetve sem vallanak szégyent.” A székely faluközösség történelmileg sok országnál korábban gondolt az erdei erőforrások védelmekor a „maradékra”, következő nemzedékre, s „felfogtak”, vagyis tilalmasnak minősítettek erdőrészeket, komoly bírságot róva ki a tilalom megsértőire. Mindez még az iparosodás által okozott erdőpusztítás évszázada előtt is előrelátással történt.

A rendelkezések olykor minden részletre kiterjednek, csöppet sem elvontak. Ozsdola (1774) szabályzata szerint például: „Amely új gazda épít: pincegerendának, küszöblábaknak, előfának, sodlábának, töltéscöveknek, csűrajtó-soroknak osztanak fát. És akinek a jószágát a víz mosná, annak ellenzésére cöveknek adatik cserefa, a szükséghez képest egy vagy két szál, de több nem. De ellenben kaputámasznak, kerttámasznak, fentőnek és egyéb ehhez hasonló elkerülhető dolgokra fa nem adatik.” Fűtésre csak ledőlt fákat, aszuságot, ágakat szabad használni, élőfát nem. A faluközösség fáját „vidékebe hordani és eladni” nem szabad.

Az erdőhasználat során, ha a legeltetés és az erdővédelem között érdekellentét támad, a székely faluközösség az erdő javára hoz szabályzatot, ha a szántóföldek irtással való kiterjesztése kerül szembe az erdővel, akkor is az utóbbit védi. Tilos: tüzet gyújtani, vadgyümölcsfát kivágni, csereszénát csinálni, olykor makkoltatni. Fejsze előtt „tilalomban” volt az erdő növekedvén. Az erdőt takarítják, az aszott fa kihordható, az élőfát védi a törvény. Gyéritéskor az avast, az ősrégi, tilalmas csereserdőt szálalták, a kitermelt néhány szál fát elosztották. Az osztott erdőből még a földbirtokos is csak a saját része szerint kapott, építésre.

1824-ből származó árkosi rendtartás részlete:

„Mű, Árkosfalvának mostani lakosai...fontolóra vévén azt, hogy néhai őseinktől reánk maradt és nagy tilalom alatt felnevelt csere avassainak és mindennemű bükkös erdő bérceinek régi törvényeinek ellenére csaknem a végső pusztulásra jutottanak... nemcsak az épületbeli szükséges fáinkat, de még a tűzifáinkat is bajosan szerezhethők meg. Melyekre nézve, mind a mostani élő emberek hasznára, mind pedig a következő succesoraink boldogságára, az erdőbeli haszonvevés, megtiltás és megtartás végett irtuk e következő consitutio törvényül.” Ezután 18 pont szabályozza dűlőről dűlőre az új tilalmas erdőt, a szabad erdőelésre maradt részeket és a communitástól elkérhető használatokat. Jövevény lakosoknak semmi szín alatt sem piacon s háztól fát eladni, a faluból ki nem szabad, még a szabad erdőből sem, sem szánat, vesszőt, de még fuszulykakarót sem, mert „ezáltal pusztult el nagyobbára az erdő”.

Állattartás

Az erdő használatára vonatkozó rendtartások mellett hivatalos formában ma is használt falutörvények a pásztorfogadásra, a pásztor kötelezettségeire, a tulajdonos jogaira, kötelezettségeire, az állatok kárának megtérítésére, legelő használatára vonatkoznak.

Például Csíkjenőfalván 1839. május 15-én kelt ez a rendelkezés:

„...Noskolatban a pádina ugyanannyira megkövéredett az eddigi ott nyárolás által, hogy a további ott nyárolás veszedelmezteti a juhnyájainkat, mert a legküssebb eső is nagy sárt csinál a sok ganéban. Azért meghatározott közönségünktől, hogy a két végén a havasnak telepítessenek meg esztenáink; úgy, hogy amelyik alul esik, másik esztendőben felyül legyen, és úgy változólag folyvást folyjék.

Utak, infrastruktúra

A „gonosz” sár ellen „ a falun közönségesen csinálják minden hidakat és töltéseket, úgy,... micsoda formában egyez meg a falunak nagyobb része, szabadságában álljon vagy légyen. Ez cselekedetekben egy vagy két sárbíró légyen, akik meglássák, mint viszik a gátágot, s mint kötik, amikor a falu megegyez az ághozáson... Sártöltésbe és gátba tilalmas erdőből gátat hozni szabad ne légyen, az erdő bírsága alatt, hanem menjen.. a szabad erdőbe, onnan hozzon...” (Háromszéki Alsócsernáton, 1665).

„A fenntartható közösség”

(Vásárhelyi – Imreh István alapján)

A szolidaritás intézményei

A koldusinspektor összegyűjti és kiosztja az adományokat, hogy a szükséget szenvedőknek ne kelljen személy szerint, megszegyenülve kéregetni. A katonaasszonynak, vagyis aki katonának vitt urát nélkülözi a gazdaságban heti egy nap segítség, legtöbbször erdőlés jár. Van, ahol heti egy nap „kalákát

tesznek” a magukra maradt asszonyokért, árvákért, öregkért dolgozva. Ha tolvajlásnak, rablásnak kitett ember, a kárt elszenvedő „*egybecsengeti*” a falut, mindenkinek azonnal mennie kell segíteni, különben bottal üthetik a rablott marha nyomát.

Oktatásügy

Több forrás is van arra, hogy falu közösen választja meg a neki tetsző tanítót. A falu a saját erdejéből származó fából ad az iskolaépületére való fát.

Esélyegyenlőség

Hét csíkszéki falu havasi rendtartása 1620 körül:

„...Szent Lőrinc napján az foglalo felmenjen, napnyugtakor foglaljon, de senki ne kaszáljon, hogy az isteni méltóság ünnepegyésért miellenünk haragra fel ne gerjedjen, ha pedig ez napnak előtte felmene és csak megszállana is: az havasból kivesszen.”

Biztonságpolitika

1721-ben a Székely vár alatt is volt tilalmas erdő, ha „*revolutio*” támad, legyen hová menekedni.

Közösség ellen való vétés, a büntetések

A közösség szigorúan védte érdekeit, tudta, az életről van szó. A közösség ellen nagy vétket elkövetők életüket is veszthették. A kiközösítés tartozott még a legnagyobb büntetések közé, sűrűn ismétlődő formája ez: *kivesszett, vesszen ki a havasból*. A leggyakoribb büntetések közé tartozik: pénzbírság, megszégyenítés, verés.

Utószó : Tájszintű közösségi védelem

„A természetvédelem legnagyobb problémája az ökológiai közösségek szétesése.”

Ma már egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az ökológiai közösségek rendezettsége, a vele szervesen kapcsolódó társadalmi közösségek rendezettsége nélkül lehetetlen. Ezt ismerte fel ösztönösen is a székely-falusi ember, és ennek tudatában hozta meg közösségének rendszabályait.

A falurendtartás: tájszintű, több száz év helyi tapasztalatai alapján felállított, a helyi lakosok közösségének és utódaiknak érdekeit figyelembe vevő, fenntartható, ökológiai szemléletű térségkezelési tervnek tekinthető.

Felhasznált és ajánlott irodalom:

Bartha Sándor (2003): *A természetvédelmi kezeléseket megalapozó vegetációkutatókutatásokról*. In: Bartha S., Monár Zs.(szerk). A természetvédelmi kezelési tervek készítéséhez szükséges vegetációdinamikai, természetességi és regenerációs kérdésekről. Tanulmány a TVH számára. Vácrátót . pp. 4-48.

- Bartha Sándor (2007): *Kompozíció, differenciálódás és dinamika az erdősztyepp biotopjeiben*. In: Illyés, Bölöni (szerk): *Lejtősztyepp, löszgyepek és erdősztyepprétek Magyarországon*. Budapest. pp. 72-100.
- Garda Desző (2002): *A székely közbirtokosság*. Státus Könyvkiadó. Csíkszereda.
- Garda Desző (1998): *A falutörvénytől a közbirtokosságig*. Státus Könyvkiadó. Csíkszereda.
- Imreh István (1973): *A törvényhozó székely falu* Kriterion Kiadó. Bukarest.
- Imreh István (1973): *A rendtartó székely falu*. Kriterion Kiadó. Bukarest.
- Imreh István (1979): *Erdélyi hétköznapok, 1750-1850*. Kriterion Kiadó. Bukarest
- Imreh István (1993) : *A természeti környezet oltalmazása a székely rendtartásokban*. In.: R.Várkonyi, Á. , Kósa, L. Európa híres kertje. Orpeusz kiadó. Budapest. pp.122-140.
- Kádár Zsombor (1994): *A Székelyföld erdészettörténete*. Erdészettörténeti Közlemények. XIV. OEE, Erdészettörténeti Szakosztály. Budapest.
- Margóczi Katalin (2006): *Életközösségek védelme és helyreállítása. A közösségi szintű természetvédelem szükségessége és jelentősége*. Magyar Tudomány. 167.évf. 6.sz. pp.694- 699
- Varga Zoltán (2006): *A konzervációbiológia helyzete Magyarországon*. Magyar Tudomány. 167.évf.6.sz. pp. 709-714.
- Vásárhelyi Judit: *A fenntartó rend: A szabad önkorlátozás. Imreh István az ökológiai fenntarthatóság régésze*.